

Dr hab. Mariusz Kowalski, prof. IGiPZ PAN
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa

RECENZJA

Pracy doktorskiej mgr. Małgorzaty Wojtaszczyk

pt. ***Zachowania wyborcze wybranych mniejszości narodowych i etnicznych oraz grup regionalnych w Polsce w latach 2000-2011***

Promotor: dr hab. Marcin Solarz, prof. UW (Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW)

Wprowadzenie

Studia nad przestrzennym zróżnicowaniem zachowań wyborczych mają już dość długą tradycję. Wieloletnie obserwacje i badania zarówno geografów, jak politologów i socjologów przyczyniły się do tego, że przedmiot badań jest dość dobrze rozpoznany. Również w Polsce badanie tej problematyki jest od wielu lat przedmiotem zainteresowania naukowców. W ostatnich latach zaobserwowano wyraźny postęp, jednak stan wiedzy na ten temat wciąż nie jest zadowalający. Dotyczy to również postaw wyborczych mniejszości narodowych. Powstało, co prawda, wiele studiów na ten temat, ale obejmowały one przede wszystkim wybory z pierwszego dziesięciolecia po 1989 r. Wielość uwarunkowań kształtujących sytuację mniejszości narodowych w Polsce i ich nastroje polityczne, oraz zmienność zachodząca w czasie, sprawia, że wiedzę tę należy wciąż aktualizować i uzupełniać o wyniki nowych wyborów oraz o wypływające z ich analizy i porównań wnioski. Brakuje również opracowań, które za cel badawczy brały by porównanie zachowań wyborczych najważniejszych grup etnicznych zamieszkujących dzisiejszą Polskę. Ich potencjał wyborczy, mierzony liczbą wyborców, nie jest – co prawda – tak istotny jak w okresie międzywojennym, jednak przy wyrównanym poparciu dla głównych sił politycznych głosy wyborców „etnicznych” mogą mieć decydujący wpływ na ostateczny wynik wyborów. Z uwagi na koncentrację grup mniejszościowych ma to z natury rzeczy jeszcze większe znaczenie w skali regionalnej i lokalnej.

Zachętą do kontynuowania badań nad zachowaniami wyborczymi w Polsce są również przeobrażenia jakie zaszły w Polsce po transformacji ustrojowej. Okres jaki upłynął od 1989 r. jest na tyle długi, że zachowania wyborcze, zdążył przejść znacząca ewolucje: od czasów gdy były wypadkową konfliktu między komunistyczną władzą a antysystemową opozycją, do czasów gdy duża – a ostatnimi czasy nawet większa – część wyborców należy do pokolenia, które weszło w dorosłe życie gdy przyczyny tego konfliktu należały już do przeszłości. Ich zachowaniami kierują więc inne, można by nawet powiedzieć, że bardziej „normalne” uwarunkowania natury politycznej i społeczno-ekonomicznej. Polska nie tylko wyrwała się spod zwierzchności Moskwy i wpływu wspieranego przez nią systemu komunistycznego, ale zwróciła się w kierunku Zachodu, stając się członkiem NATO i Unii Europejskiej. Z powyższego wynika, że Autorka podjęła się **aktualnego i istotnego zadania badawczego**. W tym miejscu można już także podkreślić, iż wywiązała się z niego **w sposób wysoce satysfakcjonujący**.

Struktura pracy

Rozprawa jest bardzo obszerna, gdyż obejmuje 470 stron. Składa się na nie 280 stron zasadniczego tekstu, z 33 rycinami (często całostronicowymi, najczęściej mapami) i sześcioma tabelami, 22 strony literatury i innych informacji, oraz 155 stron aneksu z seriami map, tabelarycznymi wynikami wyborów i tabelami korelacji. W rzeczywistości praca jest jeszcze obszerniejsza, gdyż strona liczy w niej przeciętnie ok. 2700 znaków ze spacjami, co w przeliczeniu na znormalizowane strony (1800 znaków ze spacjami) daje ok. 110 stron tekstu więcej (a więc w sumie **ok. 580 stron**).

Praca jest obszerna, ale cechuje ją czytelna i logiczna konstrukcja, oparta na wstępie, czterech rozdziałach i zakończeniu. We wstępie (11 stron) przedstawione zostały założenia teoretyczno-metodologiczne badania będącego przedmiotem rozprawy. W rozdziale I (80 stron) przedstawiono genezę obecności wybranych do badania grup etnicznych na obszarze współczesnej Polski i ich losy w granicach państwa polskiego do 2000 r. W rozdziale II (65 stron) przedstawiono sytuację wybranych do badania grup etnicznych po 2000 r. W rozdziale III (55 stron) scharakteryzowana została polska scena polityczna przy uwzględnieniu aktywności grup mniejszościowych. W rozdziale IV (63 strony) scharakteryzowano wyniki wyborów w gminach „mniejszościowych”. W zakończeniu (7 stron) podsumowano efekty przeprowadzonych badań. Spis literatury liczy około 270 pozycji, w tym 83 monografie, 88 rozdziałów w pracach zwartych, 32 artykułów, 20 aktów prawnych i 46 źródeł internetowych.

Uzupełnieniem pracy jest obszerny aneks, w którym zaprezentowano wyniki wszystkich wyborów dla badanego okresu w formie kartograficznej (województwa z gminami „mniejszościowymi”) i tabelarycznej (głosy na najważniejsze komitety lub kandydatów w gminach „mniejszościowych”), oraz tabele przedstawiającej wyniki korelacji (Pearsona i Spearmana), pomiędzy odsetkiem ludności „etnicznej” a odsetkiem głosów na najważniejsze komitety lub kandydatów.

Konceptualizacja teoretyczna i metodyczna

Konceptualnie praca mgr Małgorzaty Wojtaszczyk osadzona jest w tradycji antropogeografii, a przede wszystkim na styku geografii politycznej i geografii ludności, a dokładniej geografii wyborczej i geografii etnicznej. Analiza porównawcza zachowań wyborców należących do najważniejszych grup etnicznych, przy jednoczesnym odniesieniu ich do zachowań wszystkich wyborców, nie miała do tej pory w badaniach nad geografia wyborczą Polski precedensu. Dotyczy to nie tylko analizowanego w pracy okresu (2000-2011), ale całego okresu po 1989 r. Zachowania wyborcze mniejszości rozpatrywano osobno, ograniczając do analizy wyników komitetów mniejszościowych lub poświęcając im niewielkie wzmianki w analizie zachowań wyborczych mieszkańców całego kraju. Autorka słusznie więc zauważa, że opracowań podejmujących tę tematykę powstało niewiele (str. 10), zarówno w obrębie geografii (w pracy wskazano 12 publikacji i 7 autorów), jak i innych nauk (10 publikacji i 8 autorów). Należy się więc zgodzić z twierdzeniem autorki, iż jej opracowanie wypełnia lukę tematyczną i czasową w polskich badaniach z zakresu geografii wyborczej (str. 11). Dodać należy, że zastosowane przez autorkę podejście jest unikatowe, i pomimo istnienia badań dotyczących lat 90., można by nimi objąć również ten wcześniejszy okres. W omawianym opracowaniu tego nie uczyniono, choć trudno to uznać za zarzut, bo praca jest i tak bardzo obszerna. Na szczęście przeanalizowane zostały wybory z 2000 i 2001 r., które swym politycznym charakterem (kształt sceny politycznej) nawiązywały do tendencji z lat 1990.

Celem pracy założonym przez autorkę, jest „próba opisanie, scharakteryzowania i wyjaśnienia zachowań wyborczych wybranych mniejszości narodowych i etnicznych oraz grup regionalnych w Polsce” (str. 12). Głównym problemem badawczym pracy jest określenie, czy fakt przynależności do odrębnej grupy etnicznej ma wpływ na indywidualne zachowania wyborcze, a przede wszystkim jakie partie i kandydaci są przez te społeczności wybierane, oraz jakie są tego motywy (str. 12). Przyjęta zostaje hipoteza, że odrębne zachowania wyborcze wspomnianych grup ludności uwidaczniają się w wynikach wyborów przede wszystkim w regionach, które są ich tradycyjnymi miejscami zamieszkania (str. 12).

Zakresem przedmiotowym pracy jest analiza wyników wyborów do polskich i europejskich instytucji centralnych w latach 2000-2011 (łącznie 9 aktów wyborczych), a w szczególności porównanie na tle ogólnopolskim zachowań wyborczych mieszkańców gmin w znacznym stopniu zamieszkanym przez wyraziste i wyróżniane przez polskie prawo grupy etniczne. Wybór grup należy uznać za trafny, choć być może należało rozszerzyć analizę o grupę śląską. Nie jest ona, co prawda, uznawana oficjalnie przez polskie prawo, ale właśnie taką przynależność etniczną (nie licząc polskiej) deklarowano najczęściej w dwóch ostatnich spisach ludności (2002, 2011). Porównania Ślązaków z innymi grupami etnicznymi, mogłoby dostarczyć istotnych elementów w żywej ostatnio dyskusji nad charakterem śląskiej grupy etnicznej.

Słuszny wydaje się również wybór przedziału czasowego. Po pierwsze, wyniki wyborów z lat 1989-1997 zostały już bardzo skrupulatnie przeanalizowane podczas pierwszej fali zainteresowania geografiami wyborczą w Polsce. Po drugie pomiędzy 2000 a 2004 r. nastąpiła w Polsce radykalna zmiana na scenie politycznej i w preferencjach wyborczych mieszkańców Polski (rozpad AWS, UW, koniec znaczącej roli SLD, przeniesienie głównego napięcia konfliktu politycznego na linię PO-PiS). W tym kontekście analizę ostatnich wyborów przed wspomnianą zmianą (prezydenckie 2000 r., parlamentarne 2001 r.) można by pominąć. Uwzględnienie ich nie jest jednak żadnym mankamentem, pomaga natomiast uświadomić sobie istotność zmiany na scenie politycznej i mapie wyborczej Polski, jaka zaszła na początku lat 2000.

Doktorantka słusznie zauważa, że współczesna geografia wyborcza nie wykształciła jeszcze charakterystycznej dla siebie metodologii, korzystając z dorobku metodologicznego nauk pokrewnych (str. 11). W literaturze podkreśla się szczególną rolę metod statystycznych. Doktorantka słusznie jednak zauważa, że statystyka często jest „wysoko niewystarczająca”. Z tego powodu, obok metod statystycznych konieczne jest stosowanie metod opisowo-kartograficznych i historyczno-socjologicznych. Takie zróżnicowanie podejścia metodologicznego wydaje się szczególnie pożądane dla wybranej przez doktorantkę tematyki badawczej, gdzie mamy do czynienia zarówno ze zjawiskami ilościowymi, jak i ich kulturowymi uwarunkowaniami. Z tego powodu, z zadowoleniem należy przyjąć, iż wszystkie rodzaje wspomnianych metod zostały w omawianym badaniu wykorzystane. Autorka proponuje m.in. **interesujące rozwiązanie metodologiczne**, by nie zawsze jasny obraz kartograficzny i związane z nim statystyczne korelacje, uzupełnić wywiadami eksperckimi z przedstawicielami poszczególnych społeczności. Nie tylko potwierdzają one wątpliwe czasami zależności, ale także pozwalają zrozumieć stojące za decyzjami wyborczymi motywy.

Zagadnienia teoretyczno-metodologiczne ograniczono do niezbędnego minimum i zamieszczono we wstępie do opracowania. Tam właśnie na ich podstawie przedstawiony został cel pracy, hipoteza badawcza oraz uzasadnienie użytych w badaniu metod. Ta ograniczoność, widoczna przede

wszystkim z uwagi na brak przeglądu literatury, wydaje się mieć jednak dużo zalet, tym bardziej, że liczne odwołania do źródeł znajdujemy w kolejnych rozdziałach, gdzie mają praktyczny sens w ramach postępowania wyjaśniającego.

Analiza efektów badań

Rozdział I przedstawia losy wybranych do analizy grup etnicznych przed 2000 r. Każdy podrozdział poświęcony został jednej społeczności. Poznajemy ich cechy szczególne, liczebność, rozmieszczenie oraz miejsce jakie zajmowały w dziejach Polski. Rozdział ten bazuje na obfitej literaturze, dowodząc dużej erudycji i wycucia dla omawianych zagadnień. Rozdział ten jest istotnym elementem rozumienia sytuacji społeczności etnicznych i jest bardzo obszerny (80 stron). Być może **powinien być trochę krótszy**, lub nawet poważnie skrócony i połączony z rozdziałem II. Na pewno stanowi jakość samą w sobie, i mógł być uznany za odrębną pracę dotyczącą dziejów grup etnicznych w Polsce. Niemniej, **szczegółowa, kompetentna i interesująco zaprezentowana analiza** losów poszczególnych społeczności jest w dużym stopniu uzasadniona, gdyż pozwala zrozumieć ich obecną sytuację i uwarunkowane nią postawy polityczne.

Choć ogólnie analiza przeprowadzona jest kompetentnie, to niekiedy trafiają się w niej błędy szczegółowe. Nie mają one żadnego wpływu na całość rozumowania, jednak z obowiązku należy wspomnieć o niektórych. Nie można m.in. zgodzić się ze stwierdzeniem, że niemiecka ludność opuściła Wołyń w czasie I wojny światowej (str. 46). W rzeczywistości miało to miejsce podczas II wojny światowej. Być może jest to jednak tylko zwykła literówka. Ni prawdziwe jest również twierdzenie, że pozostałych w Polsce po II wojnie światowej Białorusinów i Litwinów uznano za Polaków, podczas gdy Ukraińców nie (str. 69). Żadna z tych grup nie została uznana za polską pod względem narodowościowym, wszystkie natomiast uzyskały polskie obywatelstwo. Odmienna sytuacji Ukraińców wynikała ze skierowanych wobec nich represji, polegających przesiedlaniu i rozprasaniu.

Rozdział II przedstawia sytuację omawianych społeczności po 2000 r., a więc w okresie której dotyczy niniejsza analiza. Jest zrozumiałe i konieczne, by w połączeniu z metodą opisowo-kartograficzną oraz statystyczną, móc analizować i wyjaśniać uwarunkowania postaw wyborczych tej ludności. Podobnie jak w przypadku rozdziału I analiza została przeprowadzona w sposób kompetentny i interesujący.

Rozdział III, choć ma w tytule lata 2000-2011, omawia jednak scenę polityczną i wybory w Polsce od 1989 r. Nie jest to bynajmniej zarzut, bo tego wymagała logika pracy, można by to było jednak w tytule zasygnalizować. W rozdziale tym przedstawiona została analiza polskiego życia politycznego (z naciskiem na analizę wyników wyborów) uwzględniająca udziału w nim przedstawicieli społeczności etnicznych. Omówione zostały okoliczności i wyniki wyborów z lat 1989-1997, a przede wszystkim wybory z lat 2000-2011. Scharakteryzowano ich uczestników, ich stosunek do społeczności etnicznych, a także metody pozyskiwania wśród nich zwolenników. Istotną częścią tego rozdziału jest również analiza przestrzennego zróżnicowania wyników wyborów z lat 2000-2011.

W tym rozdziale wystąpiło trochę błędów literowych, które z recenzenckiego obowiązku powinny zostać zasygnalizowane. Brak m.in. kropki w pierwszym wierszu na str. 169, a znany działacz i badacz litewski w Polsce to Bronisław Makowski a nie Markowski (str. 169). W innym miejscu chodzi z całą pewnością o „wymóg” a nie „wymów” prawny (str. 167). Takich błędów jest z pewnością więcej, choć nie mają one wpływu na jasność przekazu i stronę merytoryczną, więc zaniechano ich wyłapywania i wylizania. Powinno się jednak dążyć do ich usunięcia, gdyby praca miała zostać opublikowana.

Rozdział IV podejmuje najistotniejszy z perspektywy niniejszej rozprawy problem dotyczący zachowań wyborczych grup etnicznych i próbę wyjaśnienia uwarunkowań tych zachowań. Autorka dostarcza rzetelnej, opartej na oficjalnych wynikach wyborów, analizy zróżnicowania zachowań wyborczych w gminach zamieszkałych przez mniejszości etniczne. Pomaga jej w tym metody kartograficzne (kartogram) i statystyczne (korelacje). Dla uzyskania pewności dotyczącej dostrzeganych prawidłowości, posiłkuje się bogatą literaturą, własną analizą przeprowadzoną w poprzednich rozdziałach oraz informacjami uzyskanymi podczas wywiadów eksperckich. Te dwa ostatnie źródła stanowią również podstawę wyjaśniania uwarunkowań różnicujących zachowania wyborcze mniejszości.

W pracy podkreślone zostają istotne różnice pomiędzy zachowaniami grup etnicznych a ogółem polskiego społeczeństwa, jak również różnice pomiędzy poszczególnymi grupami. Wnioski pokrywają się w dużym stopniu z wnioskami wypływającymi ze wcześniejszych, choć nie tak pełnych, badań innych autorów. Autorka niniejszej pracy idzie jednak o krok dalej, dążąc do **szczegółowej systematyzacji uzyskanych wyników**. Podkreślona zostaje tendencja głosowania przez wyborców „etnicznych” wschodniej części kraju na ugrupowania lewicowe lub liberalne. Na tym tle zauważona zostaje odrębność mniejszości „zachodnich”: Niemców, a przede wszystkim Kaszubów. Ci pierwsi wybierali zazwyczaj ugrupowania prawicowe lub liberalne, głosując również z powodzeniem na swój własny komitet. Ci drudzy wyróżniają się natomiast, także na tle ogólnopolskim, silnym poparciem dla partii prawicowych. O ile więc mniejszości „wschodnie”, a w pewnym stopniu także Niemcy, dystansują się od opcji narodowo-katolickiej, to Kaszubom właśnie ona wydaje się szczególnie bliska.

Dzięki analizie uwarunkowań historycznych i charakterystyce obecnej sytuacji poszczególnych grup etnicznych, Autorce udaje się również **w przekonujący sposób wyjaśnić przyczyny obserwowanych zachowań wyborczych**. Wynikają one bowiem z cech szczególnych poszczególnych grup, oraz tego jakie reakcje na programy poszczególnych sił politycznych cechy te wywołują. O ile mniejszości „wschodnie”, z uwagi na wyznanie, poczucie narodowe i w miarę neutralny stosunek do peerelowskiej przeszłości niezbyt przychylnie odnoszą się do ugrupowań prawicowych, zaś grupa niemiecka odrzucając komunistyczną przeszłość dystansuje się równocześnie od polskiego nacjonalizmu, o tyle dla Kaszubów, przywiązanie do prawicowo-katolickich i narodowo-polskich tradycji jest cechą wyróżniającą, nie tylko na tle innych mniejszości, ale również na tle ogólnopolskim. Wykorzystanie zróżnicowanych metod, dogłębna charakterystyka poszczególnych grup etnicznych oraz polskiej sceny politycznej i kolejnych wyborów, a także odwołania do bogatej literatury sprawiają, że **przeprowadzona przez Autorkę systematyzacja uzyskanych wniosków uzyskuje silną podbudowę merytoryczną. To jest niewątpliwie najistotniejsze osiągnięcie tego opracowania.**

W zakończeniu autorka podsumowuje swe badanie oraz odnosi się do postawionej na początku hipotezy, stwierdzając jej prawdziwość.

Wniosek końcowy

Reasumując, należy uznać, że Autorka zrealizowała postawione na wstępie cele badawcze. Jako główne walory naukowe recenzowanej pracy wymienić należy:

- sumienność i kompletność przeprowadzonej analizy;

- szczegółową analizę historyczną losów wszystkich wybranych do analizy grup etnicznych;
- dużą skalę przeanalizowanego materiału badawczego;
- Prawidłowy dobór zastosowanych, uzupełniających się metod badawczych;
- interesujące połączenie metod ilościowych i jakościowych
- prawidłowa systematyzacja odmienności w zachowaniach wyborczych wybranych do analizy grup etnicznych

Wśród ewentualnych mankamentów pracy wymienić należy być może zbyt obszerny rozdział I, dotyczący dziejów społeczności etnicznych przed 2000 r., które same w sobie mogłyby się stać znakomita rozprawą naukową. Zabrakło również w analizie społeczności śląskiej, najlicniejszej i najbardziej kontrowersyjnej obecnie grup mniejszościowych. Uwzględnienie jej mogłoby dodatkowo wzbogacić pracę i uczynić ją ważnym głosem w dyskusji nad statusem Ślązaków. Wobec braku adekwatnych badań *exit pool* dobrym rozwiązaniem byłyby wywiady eksperckie z działaczami społeczności mniejszościowych. Warto je jednak było uzupełnić o bardziej obiektywne opinie ekspertów lub opinie reprezentantów środowisk reprezentujących sceptyczny stosunek wobec grup mniejszościowych. Do jakiegoś stopnia lukę tę wypełniło oczywiście wykorzystanie bardzo dużego zasobu literatury.

Pewien niedosyt budzi brak odwołań do literatury zagranicznej, przede wszystkim w odniesieniu do literatury omawiającej zachowania wyborcze grup etnicznych w innych państwach (w tym wypadku mogłaby to być również literatura w j. polskim). Doświadczenia badawcze z innych krajów mogłyby stanowić ważne odniesienie dla badania przeprowadzonego przez autorkę. Niemniej w wyjaśnianiu zagadnień dotyczących uwarunkowań zachowań wyborczych grup etnicznych w Polsce, wykorzystana literatura polskojęzyczna wydaje się być wystarczająca.

Odnosząc całość opracowania do wymogów stawianych tradycyjnie rozprawom doktorskim, należy uznać, że recenzowana rozprawa:

- z całą pewnością **dotyczy tematyki aktualnej;**
- zostały w niej **jasno sformułowane cele i hipotezy, które udało się poprawnie zrealizować, względnie potwierdzić;**
- **zakres rzeczowy, czasowy, i przestrzenny był przyjęty poprawnie;**
- **układ pracy jest logiczny**, choć wielkość jednego rozdziału i tytuł drugiego nie koniecznie były optymalne;
- **umocowanie w literaturze przedmiotu jest dobre**, choć zabrakło być może odwołań do analogicznych sytuacji z innych krajów (na wstępie lub w zakończeniu);
- metody badawcze zastosowano prawidłowo;
- materiał ilustracyjny jest dobrze przygotowany;
- język jest poprawny;
- **wyciągnięte wnioski są poprawne**, choć zabrakło być może odwołań do doświadczeń innych krajów.

Reasumując, przedstawiona rozprawa jest oryginalnym rozwiązaniem problemu naukowego. Dowodzi dużej wiedzy teoretycznej i faktograficznej Autorki i jej zdolności do samodzielnej pracy

badawczej. Tym samym, z całą pewnością można uznać, że zgodnie z Ustawą o Stopniach Naukowych i Tytule naukowym oraz Stopniach i Tytule w Zakresie Sztuki, z dnia 14 marca 2003 r., **może być ona podstawą nadania mgr Małgorzacie Wojtaszczyk stopnia naukowego doktora**. Dlatego też, stawiam wniosek o dopuszczenie mgr Małgorzaty Wojtaszczyk do publicznej obrony. Jednocześnie uważam, że celowa była by publikacji pracy w całości (po niezbędnych korektach i skrótach).

Przeanalizowanie tak dużego materiału i opisanie na jego podstawie istotnych z punktu widzenia przedmiotu geografii wyborczej Polski prawidłowości związanych z zachowaniami wyborczymi najważniejszych grup etnicznych pozwala również postawić **wniosek o wyróżnienie recenzowanej rozprawy**.

Maciej Kosobki